

GALAT SÖZLÜKLERİ VE MEHMED HAFİD EFENDİ'NİN GALATÂT SÖZLÜĞÜNDEKİ ÇAĞATAYCA SÖZCÜKLER

Emin EMİNOĞLU*

ÖZET

Bu çalışmada, galat sözlükleri ve galatları ele alan kaynak kitaplar hakkında genel bilgiler verilmiştir. Yirminci yüzyılın ilk çeyreğine kadar yazılan galat sözlükleri temin edilerek bu eserlerden yazarlarının galatlar hakkındaki görüşleri belirlenmiş, ayrıca galat sözlüklerinin dil tarihi açısından önemi vurgulanmıştır. Galat sözlüklerinden ve galatlar hakkında günümüzde yapılan bilimsel çalışmalardan yararlanarak Türkçe ya da Türkçeye ilişkili galatların bu sözlüklerde ele alınış biçimleri gösterilmeye çalışılmıştır. Türkçe yazılmış galat sözlükleri arasında; yazılış tarihi bakımından en eski, ele aldığı sözcük sayısı bakımından en zengin, sayfa sayısı bakımından en hacimli olan ve üzerinde çalışılmamış Mehmed Hafid Efendi'nin *Ed-Dürerü'l-Müntahabâtü'l-Mensûre fî-İslâhi'l-Galatâtü'l-Meşûre* adlı sözlüğündeki Çağatayca sözcükler, asıllarının gösterilmesi bakımından önemli görülmüş ve Latin harflerine çevrilerek verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Galat, Galatât, Sözlük, Mehmed Hafid Efendi, Çağatayca.

THE GALAT DICTIONARIES AND MEHMED HAFİD EFENDİ'S GALATÂT DICTIONARY AND THE CHAGATAYIES WORDS OF IT

ABSTRACT

In this study, the general information about galat (false usages) dictionaries and the reference books including the galat words and structures are analysed. The galat dictionaries written between the dates from the beginnings of the nineteenth century and the first fifteen years of the twentieth centuries are collected. We pointed out the opinions of the writers about the galat from their own dictionaries. And we also focused on the importance of the galat words in the light of the language history. The scientific data of galats in our century and the galat dictionaries are used in our study. The example galats about the Turkish language and the galats wich are in Turkish are all structured in our investigation. Mehmed Hafid Efendi's dictionary known as *Ed-Dürerü'l-Müntahabâtü'l-Mensûre fî-İslâhi'l-Galatâtü'l-Meşûre* wich is the oldest one written in Turkish, having a rich vocabulary, and also with a huge volume and that has not been specially searched. In this dictionary the Chagatay Turkish words are all pointed out in respect to their etymologies that is very important for our study, and this words have been translated in to the Latin letter.

Keywords: Galat, Galatât, False Usages, Dictionary, Mehmed Hafid Efendi, Chagatayies.

Sözlük anlamıyla “yanlış kelime veya söz; yanlış”¹ olarak bilinen galat sözcüğü, Osmanlı Türkçesinde, “*galat-ı basar* ‘görüş duygusunun aldanması; *galat-ı fâhiş* ‘pek açık yanlış’; *galat-ı hiss* ‘duygu yanlışlığı’; *galat-ı rü’yet* ‘bir rengi başka bir renk olarak görme; göz bozukluğu’;

* Yard. Doç. Dr., Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, elmek: gemingeminoglu@gmail.com

¹ *Türkçe Sözlük*, TDK Yayınları, Ankara 2005.

galat-gû ‘yalan yanlış söyleyen’; *galat-nüvis* ‘yalan yanlış yazan’; *galat-ı meşhur* ‘yaygın yanlış’² gibi değişik tamlamalar içinde kullanılmıştır. Arapçadan dilimize girmiş *galat* ‘yanlış’ ve çoğulu *galatât* ‘yanlışlar’ sözcüğü, geçmişte olduğu gibi bugün de daha çok başka dillerden dile giren, ses, biçim ve anlam bakımından değişikliğe uğrayan sözcük ve yapıları göstermek için bir terim olarak kullanılmaktadır.

Başka dillerden alınmış sözcük ya da yapıların yazımı ya da söylenişleriyle ilgili olarak doğru-yanlış ve eski-yeni karşıtlığı üzerine Türkçede “*galat-ı meşhûr lûgat-i fasîhten evlâdir* ‘yaygınlık kazanmış yanlış, doğru düzgün sözden daha üstündür.’ ya da “*galat-ı meşhûr fasîh-i mehcûrdan evlâdir* ‘yaygın yanlış, terkedilmiş sözden daha üstündür.’” gibi sözler kullanılmıştır. Bu anlamda *galatât* üzerine yapılan tartışmalar, alıntılarının alındığı dildeki kurallara göre mi yoksa alıcı dilin kurallarına göre mi kullanılması gerektiği yönünde sürdürülmüştür. Yani *galat* ‘yanlış’ ile *fasîh* ‘doğru’ üzerinde durulmuş ve kimine göre alıntılar için *doğru*, alınan dildeki biçimin korunması iken kimine göre alan dilin kurallarına uydurulmuş biçim olarak kabul edilmiştir. Alıntının zaman içinde kazandığı anlam ve biçim bakımından değişikliği ve bu son biçimiyle kabul görmesi de işin içine katılınca eski-yeni ikiliği de doğrunun belirlenmesinde ayrı bir ölçüt durumuna gelir olmuştur. *Eski* olarak yazıya geçirilmiş biçim kabul edilmiş; bugünkü konuşma diliyle, söz ya da konuşma hâli de *yeni* yerine konularak doğruya ulaşılmaya çalışılmıştır.³

Bu konu ayrıca, *meşhur* ‘yaygınlık kazanmış’ ve *evla* ‘üstün’ yönüyle de değerlendirilebilir. Meşhur olmak, dilin kullanıldığı zamanla; evla ise değerlendirmenin yapıldığı zaman ve mekânla ilişkilidir. Canlı ve değişken bir yapıya sahip olan dilin kullanımında dil kullanıcısı; yeni sözcük yapma, kullanımdan düşmüş sözcükleri kullanıma sokma, başka dillerden alıntı yapma gibi çeşitli yollarla dili canlı tutarken içinde bulunduğu zaman ve mekânda özentî, taklit, moda gibi dil dışı etkilerle dili aynı zamanda değiştirir de. Dolayısıyla yaygınlık kazanma, dil yapımı ve yaratımı sonucu ortaya çıkan yenilikle ilişkili; üstünlük ise dil kullanıcısının dili kullandığı zaman ve mekânla ilişkili bir hâl alır.⁴

“Yanlış” kavramı, dil-söz ilişkisi bakımından da değerlendirilebilir. Bu ilişkiye göre, belirleyici ve değiştirici olanın dil mi yoksa söz mü olduğu da konunun bir başka boyutudur. F. Saussure’nin yaptığı ayrıma göre; dil, toplumu oluşturan bireylerin uzlaşısına dayalı bir bütün olarak toplumsaldır, söz ise dilin bireyler tarafından kullanılan biçimi olarak bireyseldir.⁵ Chomsky’ye göre de “dil”, edinilir; “söz” ise kullanım sonucu ortaya çıkar.⁶ Sözü belirleyen *dil* olduğu hâlde, bireysel kullanım olan *söz* de zaman içinde toplumsal bir uzlaşmaya dönüşerek dili değiştirebilmektedir. Dil dışı etkilerle ortaya çıkan bu dönüşüm sonucu, dilin ölçünlü (standart) kurallarına göre yanlış olarak bilinen kullanışlar, toplumun diğer üyelerince benimsenip kabul gördüğü andan itibaren doğru kabul edilmekte ve artık yeni biçim, önceki doğruyla yer değiştirmektedir. Dilin bu anlamda, zaman içinde geçirdiği değişim, değerlendirmenin yapıldığı zaman ve mekâna göre doğru veya yanlış olarak kabul edilebilmektedir.⁷

² Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 1986.

³ Bu konuda geniş bilgi için, Günay Karaağaç (“Dilcilikte İlk Şekil ve Doğru-Yanlış Kavramı”, *Dil Tarih ve İnsan*, Kesit Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2009, s. 29-35)’a bakılabilir.

⁴ Geniş bilgi için bk. Günay Karaağaç, agm., s. 29-35.

⁵ Geniş bilgi için bk. F. Saussure, *Genel Dilbilim Dersleri*, (Çev.: Berke Vardar), Ankara 1985, s. 22.

⁶ Bu konuda bk. Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, TDK Yayınları, Ankara 2007, s. 53.

⁷ Dil-söz ilişkisi bakımından Hayatî Develi (“Kemalpaşazâde ve Ebussuûd’un Galatât Defterleri”, *İlmi Araştırmalar* 4, İstanbul 1997, s. 100-103)’ye ve Emin Eminoğlu (“Yazı Dili Konuşma Dili İlişkisi ve Konuşma Eğitimi”, III. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı, 16-18 Aralık, İzmir 2010, 353-359)’na bakılabilir.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011

Dildeki alıntılarının seslendirilmesindeki ya da yazımındaki yanlışlıkla ilgili, Türkçe için bir zaman “galat, galatât” gibi kavramlar kullanılmıştır; bugün de bu konu; dil yanlış ve yazım yanlış gibi kavramlarla karşılanmaktadır. Bu konunun temelinde, zaman içinde dilin kendine özgü ses, biçim, anlam vb. çeşitli dil bilimsel özelliklerinin veya sözcük yapımı ve söz kullanımı esaslarının ortaya koyduğu kurallara uygunluğu yatmaktadır. Başka bir ifadeyle, her dilin kendine özgü bir ses ve biçim sistemi vardır. Dile giren yabancı unsurlar, bu sistem içinde bir süzgeçten geçirilir ve bir anlamda o dilin kurallarına göre değiştirilir/dönüştürülür, Türkçe için söyleyecek olursak Türkçeleştirilir, o dilin söz varlığında yerini alır. Söz konusu uyumsuzluklar, alıntı değil de Türkçe sözcüklerde ise bu defa da kullanımda bir yanlışlık söz konusudur ki, doğru kabul edilecek biçim, yazımda doğru kabul edilen ölçünlü (standart) yazı dili ölçüleri, konuşmada ise genellikle yazı diline esas alınan ağız ölçüleridir.

XIX. yüzyılın başından itibaren galatât konusunda pek çok yazı yazılmış, doğru-yanlış listeleri hazırlanmış, kitaplar ve sözlükler yayımlanmıştır. Kaynaklarda verilen bilgilere göre, bu konuda “...Türkiyede yazılan ilk eser, Kemal Paşazade'nin *et-Tenbîh 'alâ galatî'l-câhil ve'n-Nebîh* veya *Risâle-i Sakatât-ı Avâm* gibi adlarla kaydedilen Arapça eseridir...” “... *et-Tenbîh 'alâ galatî'l-câhil ve'n- Nebîh*, Süleymaniye Ktp., Serez, nr. 3879, 30b-45b. Aynı risalenin bir başka nüshası şudur: *Risâle-i Sakatât-ı Avâm li'bni Kemalpaşzâde rahmetullahi aleyh*, Süleymaniye Ktp., Esat Efendi, nr. 3597, 65a-71b”⁸. Arapça bu eserin Türkçeye tercümesi olan *Terceme-i Galatâtî'l-Avâm* üzerinde inceleme yapan Develi, tercümenin mütercimi, baskı tarihi ve yerinin belli olmadığını yazar.⁹ Tercümenin baskısında biz de bu bilgileri bulamadık. Ancak Mustafa Kaçalın¹⁰, eserden bahsederken “...kitap Terceme-i Galatâtî'l-Avâm adıyla Türkçeye çevrilmiştir (İstanbul 1289, 1311).” bilgisini vermektedir. Burada verilen tarihe göre bu konuyla ilgili Türkçe yazılan ilk çalışma *Terceme-i Galatâtî'l-Avâm* olarak görünebilir.

Ancak, tespitlerimize göre Mehmed Hafid Efendi'nin *Ed-Dürerü'l-Müntahabâti'l-Mansûre fi-İslâhi'l-Galatâtî'l-Meşhûre* adlı galat sözlüğünün yazmasının Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları, Arşiv Nu.: E.H. 2043'te kayıtlı nüshada 1219/1804 tarihi bulunmaktadır ve TDK Kütüphanesi Sözl. AN/608'de kayıtlı baskısı üzerindeki tarih de 1221 (Miladi 1806)'dir. Dolayısıyla istinsah ve baskı tarihine göre bu eser, bu konuda yazılan ilk Türkçe sözlük olma özelliğini taşımaktadır.

Bugüne kadar galatlar konusunda yazılmış kitapları, galatât sözlükleri ve bu öğelerle ilgili bilgi içeren, bunları açıklayan veya dizin olarak ele alan çalışmalar olarak sınıflandırmak mümkündür. Buna göre, yapılan çalışmaları sözlüklerden başlamak üzere, bir kısmı çeşitli kaynaklardan derlenen bir kısmı da üzerinde kendi inceleme ve tespitlerimiz doğrultusunda edindiğimiz kısa bilgileri vererek şöyle sıralamak mümkündür:

1. *Ed-Dürerü'l-Müntahabâti'l-Mensûre fi-İslâhi'l-Galatâtî'l-Meşhûre*, (*Galat-ı Meşhûre*), Mehmed Hafid Efendi, Müstensih: Mehmed Şefkât, istinsah: 1219/1804, Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmaları, Arşiv Nu.: E.H. 2043, 2044, 446 s., Talik, 19 satır. Manisa İl Halk Kütüphanesi, Arşiv Nu.: 45 Hk 5302, 111-498 s., Nesih, 19 satır; Edirne Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi, Arşiv Nu.: 22 Sel 1620; Ankara Milli Kütüphane Mf1994 A2278'de kayıtlı mikrofilm; TDK Kütüphanesi Sözl. AN/608'de kayıtlı baskı, 1221/1806, 27+534 sayfa. Diğer baskı: Darü't-tıbaa, 1331. Eserde Arapça, Farsça ve Çağatayca olmak üzere yaklaşık 1065 sözcük incelenmiştir.

⁸ Hayati Develi, agm., s. 99 ve 104.

⁹ Hayati Develi, agm., s. 104-105.

¹⁰ Mustafa Kaçalın, “Galat”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C 13, İstanbul 1996, s. 302.

2. *Terceme-i Galatâti'l-Avâm*, İbni Kemâl Şemseddin Ahmed'den tercüme, İstanbul 1289¹¹/1872, 16 s. 87 sözcük incelenmiştir. [Diğer baskı: *Terceme-i Galatâti'l-Avâm*, (İbni Kemal Şemseddin Ahmed), Alem Matbaası Ahmed İhsan ve Şürekası, İstanbul 1311/1893, 18 s.]

3. *Galatât*, Sırrı Paşa, Matbaa-i Ebuzziya, 63 s. 1299/1882'de Kastamonu'da yazılmıştır, 194 sözcük incelenmiştir. [2. baskı, İstanbul 1301/1884; 3. baskı, İstanbul 1305/1888, 63 s.]

4. *Tashîhü'l-Galatât ve'l-Muharrefât fi'l-Esmâi ve'l-Lügât*, Mustafa İzzet, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul 1302/1884, 133 s. 528 sözcük incelenmiştir.

5. *Galatât-ı Terceme*, Said Kemal Paşazade, 1. defter, Mahmud Beğ Matbaası, İstanbul 1306/1889, 63 s.; 2. defter, Artin Asaduryan Şirket-i Mürettibiyye Matbaası, İstanbul 1306/1889, 63-120 s.; 3. defter, Artin Asaduryan Şirket-i Mürettibiyye Matbaası, İstanbul 1306/1889, 121-170 s.; 4. defter, Mahmud Beğ Matbaası, İstanbul 1306/1889, 171-297 s.; 5. defter, Kasbar Matbaası, İstanbul 1306/1889 55-57 s.; 6. defter, Kasbar Matbaası, İstanbul 1308/1891, 58-96 s.; 7. defter, Kasbar Matbaası, İstanbul 1308/1891, 98-136 s.; 8. defter, Kasbar Matbaası, İstanbul 1308/1891, 138-192 s.; 9. defter, Kasbar Matbaası, İstanbul 1309/1892, 194-225 s.; 10, 11, 12. defter, Kasbar Matbaası, İstanbul 1311-1312/1894-1895, 227-318 s.; 13, 14, 15, 16. defterler, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul 1312-1315/1894-1897, 319-512 s.

6. *Tehzîbü'l-Kelâm fi Lisâni'l-Havâss ve'l-Avâmm ve İzhâbü'l-Evhâm min Ezhâni'l-Enâm*, Mustafa Rüşdü, İstanbul 1313/1895, 146+12 s. 224 sözcük incelenmiştir. [Arapça ve Farsça yanında Batı kaynaklı sözcükleri de ele almıştır.]

7. *Defter-i Galatât*, Ali Seydi, Matbaa-i Kütübhâne-i Cihân, Dersaadet, 1324/1906, 250 s. [Özellikle konuşma dilinde, bozulmuş olan yaklaşık 1500 sözcüğün asıllarını ve doğru şekillerini verir, bunun yanında yaklaşık 700 yakın anlamlı ya da eş anlamlı sözcüğün farklarını ortaya koyar.]

8. *Fâzılın Galatât Defteri*, Ali Himmet (Berki), Şems Matbaası, Samsun 1338/1919, 91 s. 396 sözcük incelenmiştir.

9. *Yeni Galatât*, Filiz Tekin Halid, İkdâm Matbaası, İstanbul 1926, 38 s. 90 sözcük incelemiştir.

Bunların yanında yanlış yerleşmiş ögelerle ilgili bilgi içeren ve sözlükten ziyade bu ögeleri açıklayan ya da bunları dizin olarak ele alan şu çalışmalar anılabilir:

10. *Tetkik-i Galatât-ı Tercüme*, Mehmed Halid, İstanbul 1306/1889. [Fransızcadan yapılan çevirilerde yanlış tercüme edilen sözcükler alfabetik olarak dizilmiştir.]

11. *Talim-i Kitabet, (İmlâ ve Galatât*, Faik Reşad, İstanbul 1308/1891. [İkinci baskı: *Rehber-i İmlâ*, İstanbul 1309/1892.].

12. *Talim-i Kitabet, Rehber-i Esmâ-i Türkiyye*, Faik Reşad-Ali Nazimâ, İstanbul 1308/1891.

13. *Tetebbuat ve Müstahzârâtım*, Halil Rüşdü, İstanbul 1897. [İncelenen maddelerde sözlüklerden farklı olarak örnek cümleler de vermiştir.]

14. *Sakatâtü'l-Avam (Galatât-ı Avâm veya Risâle-i fi Tashîhi'l-Elfâzi'l-Mütedâvile Beyne'n-Nâs)*, Şeyhülislam Ebussuûd Efendi, İstanbul. [Mustafa Şevket Şehrî tarafından şerhedilerek yayımlanmıştır: İstanbul 1318/1900. Süleymaniye Ktp., Esad Ef. 3597, 72a-72b; Esad

¹¹ Bu tarih, Mustafa Kaçalın, agm., s. 302'de verilmiştir.

Ef. 3755, 4a-4b; Esad Ef. 3612, 124b-125a; Reşid Ef. 1053, 42a-43b; Serez 3879, 45b-46a; Denizli 404, 16a; Tırnovalı 1865, 97b-98a; İÜ Ktp., AY, nr. 1496, 140b-142a.]

15. *Mecmuam*, Ahmed Ziyaeddin Kerküklü, İstanbul 1319/1901, s. 174. 598 sözcük incelenmiştir.

16. *Türkçemiz ve Uydurmacılık*, Faruk Kadri Timurtaş, İstanbul 1977.

17. *Uydurma Olan veya Olmayan Yeni Kelimeler Sözlüğü*, F. Kadri Timurtaş, İstanbul 1979. 62 sözcük incelenmiş ve bir liste verilmiştir.

18. *Dil Yanlıları*, Ömer Asım Aksoy, Ankara 1980. 900 sözcüğün eleştirisi yapılmıştır. [İkinci baskı: Ankara 1985, 1170 sözcük incelenmiş; 3. baskı: Ankara 1990, 1300 sözcük incelenmiştir.]

19. *Osmanlıcada Yanlış Kelimeler ve İbareler Sözlüğü*, Osman Nuri Ergin.

20. *Kâmûs-ı Türkî*, Şemseddin Sami (I-II cilt, İkdam Matbaası, İstanbul 1317-1318/1901-1902, I. cilt 796 s., II. Cilt 797-1574 s.)'de yaklaşık 500 sözcük galat olarak değerlendirilmiş; bunlardan 200'ü aşkın sözcüğün kullanılmasının asla doğru olmadığı, 300 sözcüğün de kullanılmamasının daha uygun olacağı söylenmiştir.¹²

21. Mustafa İzzet'in, *Tashîhü'l-Galatât ve'l-Muharrefât fi'l-Esmâi ve'l-Lügât* adlı eserinin başında, galatlar konusunda yazılmış eserlerden bahsedilirken Kemalpaşazâde ve Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi'den başka "...tahrîfât sâhibi Cemâleddîn Efendi ve Bursalı Hüsrevzâde Mehmed Efendi galatât hakkında risâleler yazmışlardır." bilgisi verilmektedir. Ancak bu risaleleri bulamadık.

Bu konuda yazılan sözlüklerin ele aldığı sözcükleri ve yapıları, kökenlerine göre Arapça, Farsça, Fransızca, İngilizce, Latince, Yunanca, Ermenice kökenliler ve elfâz-ı Çağatayî şeklinde sınıflandırmak mümkündür. Bu kitaplar, ya bu dillerden sadece birinden ya Arapça ve Farsçadan ya da bu dillerle birlikte Fransızca ve İngilizce gibi Batı dillerinden Türkçeye giren sözcüklerin ve yapıların kullanımıyla ilgili bilgiler içermektedir. Örneğin, Said Kemal Paşazade'nin *Galatât-ı Terceme*'si Fransızca sözcükleri; *Terceme-i Galatâti'l-Avâm* ise sadece Arapça sözcükleri ele alırken Ali Seydi'nin *Defter-i Galatât*'ı Arapça, Farsça ve Batı dillerinden Türkçeye girmiş sözcükleri ele almaktadır.

Bu kitapların yazarları, galatât hakkındaki görüşlerini ve bu konuda kitap yazma gerekçelerini eserlerinin başında açıklamışlardır.¹³ Buradan anlaşıldığına göre bu yazarlar, dil meseleleriyle yakından ilgilidirler. Türkçeden başka, eser meydana getirecek kadar ikinci hatta üçüncü bir dili bilmekte ve bu dillerin dil bilgisi kurallarına da oldukça vakıflardır.

Sözlük yazarlarının galatât hakkındaki düşüncelerini eserlerinin mukaddime ve ifâde-i merâm kısımlarından alıntılar yaparak şöyle sıralamak mümkündür:

Terceme-i Galatâti'l-Avâm'a göre, din ilimlerinin en temel vasıtası olan Arapçanın bilinmesi ve dilin lafız-mânâ ilişkisi bakımından doğru kullanılması önemlidir. Arapça kelime ya da ibareler Türkçede yanlış kullanılmaktadır. Galatların bir kısmı halk ile bir kısmı da havas ile ilgilidir.¹⁴

¹² Mustafa Kaçalın, agm., s. 302.

¹³ Yukarıdaki listede 2, 3, 4, 6, 7, 8, 9, 13 ve 15 numaralı eserlerin yazarlarının görüşleri Zuhâl Kültürel (*Galatât Sözlükleri*, Simurg Yayınları, İstanbul 2008, s. IV-XII)'da özetlenmiştir.

¹⁴ Zuhâl Kültürel, agm., s. IV.

Sırrı Paşa, *Galatât*'ta: "...*taklîd-i avâm ile isti'mâl-i galat lisânı ifsâd eder...*" (avamı taklit ederek, avam gibi konuşmaya çalışarak dili yanlış kullanmak lisânı bozar) görüşündedir. Sırrı Paşa, galatları, galat olmakla birlikte kullanılması uygun olan sözcükler; söz ustaları tarafından uygun görülmediği hâlde kullanılan sözcükler; kullanılması kesinlikle uygun olmayan sözcükler olmak üzere üçe ayırır.¹⁵

Mustafa İzzet, *Tashîhü'l-Galatât ve'l-Muharrefât fi'l-Esmâi ve'l-Lügât*'te: "...*birincisi, kesret-i şüyû'ü ve lâ-siyemmâ galatı sahihinden efsah olması hasebiyle tagyîri müteazzir olanlardır.*" "...*İkincisi killet-i şüyû'ü ile berâber fesâhati ihlâl etmeyeceğinden tagyîri lâbüd olanlardır...*" sözleriyle bazı sözcüklerin dile yerleşip yaygınlaştığını bunların yanlışının doğrusundan daha fasih olduğunu ve aslına değiştirilmesinin güç olduğunu; bazılarının ise az kullanılmakla beraber yanlış olduğu hâlde kullanıldığında fesahati bozmayan biçimler olduğunu, bunların değiştirilmesi gerektiğini ifade eder. "...*ve benim fikrimce sâmia gibi fesâhata bir mîzân olamayacağından hangi lugat sem'a mülâyim gelirse anı kabul etmek evlâ olduğundan galat olarak yazılmış ve telaffuz olunmuş pek çok kelimât vardır ki fesâhatda sahihinden evlâdır...*" diyerek kulağa uygun ve yumuşak gelen biçimin, aslına bakılmaksızın, kullanılmasının daha iyi olacağını belirtir. Ancak, "...*bir galatı bilerek söyleyip yazmakta be's olmayıp lâkin bu husûs cehl ile olursa ol vakt mu'ayyebâtdan addolunur...*"¹⁶ sözleriyle bir anlamda, galat-ı meşhurun çerçevesini, okumuş yazmış olanların kullandığı ve yaygınlaştırdığı sözcükler olarak çizmekte ve bunların kullanılmasından yana olduğunu belirtmektedir. Ayrıca, kitabındaki bazı sözcüklerin galat olmadığını, bunları, asıllarını göstermek amacıyla kaleme aldığını yazar.

Said Kemal Paşazâde, *Galatât-ı Terceme*'de, Fransızcadan tercüme edilirken yapılan yanlışlıkları göstermek amacıyla 16 defter olarak yayımladığı eserin ikinci defterinin başında: "...*tercüme demek (harf zarfest ve ma'ânî hemçü âb) medlûlünce âb makâmında olan ma'nâyı bir lisânın elfâz-ı zarfından diğer bir lisânın zurûf-ı elfâzına nakl itmek demek olup tecvîz olunan tezyînât zarf-ı cedîdin suyu bozması ihtimâline mebnî muhâfızan ba'zı eczâ-yı kimyeviye katmak kâbilindendir.*" (... Harf kaptır, anlam ise onun içindeki su gibidir. Tercüme demek, bir dilin kabındaki suyu başka bir dilin kabına aktarmaktır. Caiz görülen süslemeler, yeni kabın suyu bozması ihtimaline karşı, onu korumak için, ona bazı kimyevi maddeler katmak gibidir.) Bir dilden diğer dile tercüme ederken sözcükte değişiklik olabilir ama bu değişikliğin anlamı bozmayacak ölçüde olması gerekir. Sözlükte, sadece sözcüklerin doğru yazımları ele alınmamış; 11. defterden 16. deftere kadar, "*Fransızca sıfatların mevsûflardan evvel veya sonra getirilmesi mebhâsından*" başlığı altında, Fransızca söz dizimiyle ilgili bazı açıklamalara da yer verilmiştir.¹⁷

Mustafa Rüşdü, *Tehzîbü'l-Kelâm fî Lisâni'l-Havâss ve'l-Avâmm ve İzhâbü'l-Evhâm min Ezhâni'l-Enâm*'da: "...*bunu tahrîrden garazımız derûnunda mûnderic galatâtı isti'mâl etmemeliyiz tavsiyesinde bulunmak değil, belki lisânımızda mevcut bütün galatâtı bir yerde göstermekten ibârettir. Yoksa dâire-i mezkûre dâhilinde iki çift söz söylemek, iki satır yazı yazmak bile müstehil olur...*"¹⁸ sözleriyle galat kullanmama konusunda bir tavsiyede bulunmadığını, sadece galatâtı tespit ettiğini ve bütünü bir yerde göstermekten başka bir amacının olmadığını belirtir.

Ali Seydî, *Defter-i Galatât*'ta: "*Lisânın kâideden değil, bilakis kâidenin lisândan tevellüd eylediğine vâkıf olanlarca malumdur ki...*", "... *galat-ı meşhûrun fasîh-i mehcûrdan evlâ*

¹⁵ Sırrı [Paşa], *Galatât*, 2. baskı, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul 1301/1884, s. 3.

¹⁶ Mustafa İzzet, *Tashîhü'l-Galatât ve'l-Muharrefât fi'l-Esmâi ve'l-Lügât*, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul 1302/1884, s. 3-6.

¹⁷ *Galatât-ı Terceme*, Said Kemal Paşazade, 2. defter, Artin Asaduryan Şirket-i Mürettibiyye Matbaası, İstanbul 1306/1889, s. 68.

¹⁸ Mustafa Rüşdü, *Tehzîbü'l-Kelâm fî Lisâni'l-Havâss ve'l-Avâmm ve İzhâbü'l-Evhâm min Ezhâni'l-Enâm*, İstanbul 1313/1895, s. 4-6.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 6/1 Winter 2011

olduğu...derkâr...”, “... isti‘mâl-i umûmîye dâhil olarak senelerden beri ta‘ammüm ve teessüs etmiş kelimât ve terkîbât-ı gayr-ı sahîhenin fasîhleriyle, asıllarıyla istibdâline kolaylıkla imkân bulunamayacağı emr-i âşikâr ise de herkes kendi lisân-ı mâderzâdının esas ve mâhiyyetini, kavâ‘id ve nazariyyâtını, elfâzın menşe i‘tibariyle olan keyfiyyâtını bilmeğe, hangi kelimelere, terkiplere sahîh, hangilerine gayr-ı sahîh demek lâzım geleceğini öğrenmeğe mecbûr...”¹⁹ (... dil kuralları yapılmaz, kurallar dilden çıkarılır. Yaygınlık kazanmış yanlış kullanımlar, asıllarından daha doğrudur. Senelerdir yaygınlaşmış, yerleşmiş ve herkes tarafından kullanılagelen sözcüklerin yeni biçimlerini asıllarıyla değiştirmek zordur. Ancak, herkes, ana dilinin esas ve içeriğini; kurallarını; bu konudaki görüşleri; sözlerin köken bakımından doğrusunun ne olduğunu bilmek ve hangisinin doğru hangisinin yanlış olduğunu öğrenmek zorundadır.) sözleriyle galat konusundaki görüşlerini ve bu tür bilgileri içeren eserlere duyulan ihtiyaç sonucu eserini meydana getirdiğini söyler.

Ali Himmet, *Fâzılın Galatât Defteri*’nde: “... bir kelime mensûb olduğu lisândan diğer lisâna nakl edilince artık bu lisânda kabul edildiği şekilde galat değil, savab ve aslı o itibarla galat addolunur...” “... Fakat böyle nakil sûretiyle değil âriyeten alınan kelimâtın asılları üzere muhâfazası lâzımdır. Bu lüzûma riâyet etmeyen lisânda mübâlâtsizlik etmiş ve belki vukûfsuzluk göstermiş olur...”²⁰ sözleriyle, dile yerleşmemiş ödünç sözcüklerin aslındaki gibi kullanılması gerektiğini; ancak yaygınlık kazanmış ve kabul görmüş ise yeni şeklinin kullanılmasının doğru olduğunu ifade eder.

Filiz Tekin Halid, *Yeni Galatât*’ta: “Dilimizde hatâlar çoğalmaya başladı; bu gidiş ile daha da çoğalacak görünüyor. Bunun önüne geçmenin acabâ hiç çâresi yok mudur? Bence vardır; o da dilimizi Arap ve Acem lugatlarından temizlemek ve hele bunları kâide ve terkipleri ile kullanmağı ve Arapçada tasrîfât yapmayı bi‘l-küllîye terk etmektir...” “...başımıza bir belâ da yazımız, ya ‘nî, Arap yazısıdır.”, “... bir yazı ki, ma‘nâsı bilinmedikçe okunamaz, okunamadıkça ma‘nâ çıkarılamaz; tam bir devr-i bâtul!..”, “...dilimizde hatâlar çoğaldı dimiş idim. Bunlardan hâtra gelen ba‘zılarını yazdım; şu risâlecik meydâna geldi. Maksadım böyle mülemma‘ lisân ve bozuk yazı devâm etdikçe hatâdan kurtulamayacağımızı anlatmaktır...” diyerek galatâtı önlemenin yolunun Arap yazısını değiştirmek ve Arapça ve Farsçadan Türkçeye girmiş sözcük ve yapılardan dili temizlemek olduğunu savunur.

Mehmed Hafîd Efendi, *Ed-Dürerü’l-Müntahabâtü’l-Mensûre fî-İslâhi’l-Galatâti’l-Meşhûre* adlı sözlüğünün başında Arapça olarak Kemalpaşazâde ve Ebussuûd Efendi’nin bu konuda yazdığı eserlerinde sadece Arapça sözcükler üzerinde durduklarını ancak dilimizde Arapçanın yanında Farsça ve Yunanca sözcüklerin de bulunduğunu bunun yanında bazı sözcüklerin ise Çağataycadan geldiğini ifade eder. Mehmed Hafîd, galatları; bir kısım dil bilginlerinin mutlak surette ve bazı durumlarda caiz gördüğü galatlar, dil bilginlerinin uygun görmediği ancak ilim adamları arasında yaygınlık kazanıp çeşitli eserlerde kullanılan galatlar ve hiçbir alimin uygun görmeyip kullanmadığı galatlar olarak üç grupta değerlendirir.²¹

Yukarıdaki yazarların galat ve galatât hakkındaki görüşlerini şu şekilde özetleyebiliriz:

1. Bir dilden başka bir dile alıntılanmış sözcükler, alan dilde kabul gördüğü biçimiyle kullanılmalıdır. Bunların sözlüklere alınmasının sebebi, asıllarını ve kökenini göstermektir.

2. Alan dilde az kullanılan ve yaygınlık kazanmayan yanlışlar, değiştirilebilir. Bunları düzeltmek gerekir.

¹⁹ Ali Seydi, *Defter-i Galatât*, Matbaa-i Kütübhâne-i Cihân, Dersaadet, 1324/1906, s. 3, 5, 6.

²⁰ Zuhâl Kültürâl, age., s. XI.

²¹ Abdulkadir Özcan, “Hafîd Efendi”, *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C 15, İstanbul 1997.

3. Tercüme yoluyla dile giren sözcükler, alan dilde değişikliğe uğrayabilir. Bu değişiklikler, anlamı bozuyorsa bunlar aslı gibi yazılmalıdır.

4. Galatlar, bilim adamlarınca kullanılabilir ama bilinmeden yapılan yanlışlar vardır ki bunlar ayıplanır. Ölçü, okuryazarlarca kullanılmak ve yaygınlaşmaktır.

5. Nakil yoluyla değil de ödünçleme yoluyla alınan sözcüklerdeki bazı yanlışlıklar kesinlikle kullanılmamalıdır.

6. Galatların bir kısmı halk için bir kısmı havas içindir.

7. Galat ile sahihi birbirinden ayırmak gerekir.

8. Ana dilin kuralları herkesçe bilinmelidir.

9. Avam gibi konuşmaya çalışarak dili yanlış kullanmak dili bozar.

10. Türkçeyi Arapça ve Farsça unsurlardan arındırmak, bunları kullanmamak ve dilden atmak gerekir.

Yakın zamanda galat sözlükleri ve bunların söz varlığı konusunda değerli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların galat sözlükleri hakkındaki değerlendirmeleri, hem bu sözlüklerin dil tarihi açısından önemini hem de galat sözlükleri üzerine yapılan çalışmaların bu önemi ortaya koymada katkılarını göstermektedir:

“... Galatlar, Türkçeye giren yabancı asıllı kelimelerin Türkçe kuralların etkisiyle nasıl bir değişim içine girdiklerini göstermeleri bakımından oldukça önemlidir...”²²; “...Galatâtı ele alan eserleri gözden geçirdiğimiz takdirde imlâdan, mânâya; fonetikten morfolojiye kadar bütün değişikliklerin galat bahsinin içinde yer aldığını görmekteyiz...”²³; “...Galat sözlükleri bazı kelime ve deyimlerin asıllarını aydınlatmada faydalı olduğu gibi yanlış biçimleriyle yerleşen kelimelerin çok defa asıl biçimlerinin unutulup benimsendiğini ve dilin yapısına uygun şekilde kullanıldığını göstermesi açısından da önemlidir...”²⁴; Türkiye Türkçesi araştırmacıları galatât defterlerinin verdiği malzemeyi, bilhassa alıntı kelimelerin Türkçede geçirdikleri fonolojik, morfolojik ve semantik gelişmelerin takibi için bir kaynak olarak kullanmaktadırlar...”²⁵; “...Bu sözlükler, bazı kelime ve deyimlerin asıllarını aydınlatmada yararlı olduğu gibi yanlış biçimiyle yerleşen kelimelerin çoğu zaman yanlış oldukları unutulup benimsendiğini ve dilin yapısına uygun olarak yerleşip kullanıldığını göstermesi bakımından sözlük bilimi tarihinde önemli bir yer tutar...”²⁶

Bu görüşlerden başkaca önemli bir değerlendirme daha vardır: “...Türkçenin ve Türkçe unsurların söz konusu bile edilmediği devirlerde hazırlanmış bu tür sözlük ve yazıların başlıca konusu, Arap ve Fars dillerinden yapılan alıntılardır; Türkçenin kendi eski ve yeni biçim ve anlamları, ancak yirminci yüzyıl başlarından itibaren yazılan kitap ve yazıların konuları arasına girmeye başlar. Dolayısıyla, eski galat sözlükleri, Türkçede türetme veya yenicilik, değiştirme veya eskicilik yollarıyla ortaya çıkan yeniler veya yanlışları değil, yabancı dillerden alınan unsurları konu edinirler. Galat sözlükleri, diller arasındaki alış verişlerin nasıl gerçekleştiğini bilmeden, Türkçeye, aldığı unsurlar üzerinde ses ve anlamca tasarruf hakkı tanımadan hazırlanmışlardır. Galat sözlüklerinin Türkçe, Türkçe gırtlığı ve Türkçenin anlam örgüsü karşısındaki bu şaşkınlığı bugün de sürdürüp, Türklere, Türkçenin başka dillerden aldığı kelimeleri hangi ses ve anlam

²² Recep Toparlı, “Türkçemizdeki Galat Sözcükler”, *Türk Dili* 540, Ankara 1996, s. 607.

²³ Kemal Yavuz, “Galat, Galatât ve Muîni'nin Dildeki Tasarrufları”, *Türk Dünyası Araştırmaları* 60, Haziran 1989, s. 128.

²⁴ Mustafa Kaçalın, agm., s. 301.

²⁵ Hayati Develi, agm., s. 99.

²⁶ Zuhâl Kültürel, age., s. I.

yapısında kullanmaları gerektiğini öğretmeye kalkışanlar vardır...”, "...Galat sözlüklerini tersten okumak gerekmektedir: Onların galat dedikleri yanlış, yanlış dedikleri doğru olanlardır..."²⁷

Bizce galat sözlükleri hiç değilse, bir sözcüğün o zaman için kullanılan biçimini kaydeden, aynı zamanda, yaygın olarak kullanılan biçimi tespit eden kaynaklardır. Böylece yaygın yanlışlığın yani galat-ı meşhurun, o zaman için o mekânda Türkçedeki görünümünü bildirmeleri yönüyle bile dil tarihi açısından önemli bir yere sahiplerdir.

Galat sözlüklerinin söz varlığını madde başlarına göre sayısal olarak değerlendirdiğimizde, Kültürel'in çalışmasında, ortak maddelerin birleşmesini de dikkate alarak, 2635 madde başının yer aldığı görülür. Buna Develi'nin çalışmasındaki madde başlarını da katarsak yaklaşık 2770 olur.

Bugünkü bilgilerimize göre üzerinde inceleme yapılmayan iki önemli galat sözlüğü vardır. Bunlardan biri Fransızca sözcükleri ele alan Said Kemal Paşazade'nin *Galatât-ı Terceme* adlı eseridir. 16 defterden oluşur ve 512 sayfadır. İkincisi ise, Mehmed Hafid Efendi'nin *Ed-Dürerü'l-Müntahabâtü'l-Mensûre fî-İslâhi'l-Galatâti'l-Meşhûre* adlı sözlüğüdür. Mehmed Hafid Efendi'nin sözlüğü bu konuda yazılmış ilk Türkçe sözlüktür; 534 sayfadır ve 1065 sözcük ele alır, bu yönüyle en hacimli kaynaktır. Bu sözlüğü diğer pek çoğundan ayıran bir özelliği de Çağatayca sözcüklere yer vermiş olmasıdır. Başka bir ifadeyle Türkçe sözcüklerin değişmiş biçimlerinin Çağatayca asıllarından galat olduğunu yazar.

Biz yazımızın ikinci bölümünde, Mehmed Hafid Efendi'nin *Ed-Dürerü'l-Müntahabâtü'l-Mensûre fî-İslâhi'l-Galatâti'l-Meşhûre* adlı sözlüğündeki Çağatayca sözcükleri vereceğiz.

Galat sözlüklerinde, yabancı unsurları bir kenara bırakırsak, bu sözlüklerin malzemesini dil yanlışları açısından değerlendiren ve sınıflandıran çalışmalarda Türkçe unsurlarla ilgili yanlışların şu şekilde ele alındığı görülmektedir:

1. Arapça ek alan Türkçe kelimeler: (*gidiş-at, var-iyet*)
2. Farsça ek veya edat alan Türkçe kelimeler: (*dil-baz, boru-zen, iş-güzar*)
3. Arapça kelimelerle birleşen Türkçe kelimeler: (*man-kafa*)
4. Farsça kelimelerle birleşen Türkçe kelimeler: (*ak-şam, balık-hane*)
5. Türkçe kelimelerin Farsça kurala göre yapılan tamlamalarda yer alması: (*resm-i geçit, donanma-yı hümayun, sancağ-ı şerif*)
6. Türkçe kelimelerin arasına Farsça edatların getirilmesi: (*ay be ay, gün be gün*)
7. Arapça ve Farsça kelimelere fazladan eklenen Türkçe ekler: (*Arabi-ce, Fârisi-ce, şamdan-lık, ezber-den*)
8. Orijinalleri dışında kullanılan bazı Türkçe kelime ve kelime grupları:²⁸ (*bek < berk; uçkur < içkur; böbrek < bögrek; irmik < yarmık*)
9. Arapça kelimelere Türkçe addan ad yapma eki getirilmesi:²⁹ (*tekâüd-lük*)
10. Sıfat derecelendirmelerinde ayrıca Türkçe unsurların kullanılması:³⁰ (*daha âlâ, en akdem*)

²⁷ Günay Karaağaç, agm., s. 34 ve aynı sayfadaki 36. dipnot.

²⁸ Bu sınıflandırmanın ilk sekiz maddesi, Recep Toparlı, agm., s. 616-617'den alınmıştır.

²⁹ bk. Mustafa Kaçalın, agm., s. 301.

³⁰ bk. Mustafa Kaçalın, agm., s. 301.

11. Kök ve tarih itibarıyla Türkçe asıllı kelimeler:³¹ (*cam eriği* > *cân eriği*; *kurşak* > *kuşak*; *konur al* > *kumral*)

Görüldüğü gibi, yabancı dillerden dile girmiş sözcüklerin dışında, Türkçe sözcük ya da eklerin yabancı unsurlarla kullanımı ya da bunların yabancı dillerin kurallarına göre işletilmesi galat olarak kabul edilmiştir. Ayrıca, Türkçe asıllı sözcüklerin zamanla çeşitli etkilerle değişmiş biçimleri, o zaman için Türkiye Türkçesinde galat kabul edilmiştir. Mehmed Hafid Efendi, sözlüğüne aldığı Türkçe sözcüklerin Çağatayca asıllarına göre galat olduğunu söylemiştir. Türkçe sözcüklerin asıllarının Çağatayca olarak gösterilmesi diğer sözlüklerde pek az rastlanır bir durumdur. Örneğin Kültürel'in çalışmasında dokuz kaynağın söz varlığı birleştirilmiştir ve sadece şu örneklerde sözcüklerin Çağataycadaki asılları gösterilmiştir: *ağa*: Çağatay lisânında 'büyük birader' mânâsındadır (Tashîhü'l-Galatât, 25). *çanta*: Aslen Çağatayî olup doğrusu *cuntay*'dir (Defter-i Galatât, 101). *etmek* 'ekmek': Bunu etmek yazmalı, çünkü aslı Çağatayca *ütmek*'tir. (Tehzîbü'l-kelâm, 45). Aslı yâni Çağataycası *ütmek*'tir (Mecmuam, 7). *hanım*: Çağatay lisânında han karısına ve akâribinden olan nisâyâ derler (Tashîhü'l-Galatât, 63). *pek*: Bu lisânın aslı Çağatayca *berk*'tir (Defter-i Galatât, 69). Burada bir lehçeyi yabancı bir dil gibi kabul etmekten ziyade, Türkçe biçimlerin asıllarını göstermek için Çağatayca kullanılmıştır.

Mehmed Hafid Efendi'nin Türkçe sözcükleri Çağatayca biçimlerine göre galat olarak değerlendirmesi, elbette Çağataycayı yabancı bir dil gibi görmesinden değildir. Galat sözlüklerine alınan sözcüklerin bir kısmı, asılları gibi kullanılmasını önermek için değil, bunların asıl biçimlerini ya da eski biçimlerini gösterme gayretindedir. Mehmed Hafid, bu eserini 19. yüzyılın hemen başında kaleme almıştır. Bu tarih, henüz Eski Türkçe ve Orta Türkçe dönemine ait dil yadigârlarından haberdar olunmadığı bir zamandır. Ayrıca "...Göktürkçe - Uygur Türkçesi - Karahanlı Türkçesi - Harezmi Türkçesi çizgisinde gelişen kolun bundan sonraki adı, "Çağatay Türkçesi"dir." "... Çağatay Türkçesi, 14. yüzyılın ikinci yarısında kurulup 15. yüzyılın başlarından itibaren eser vermeye başlayan Doğu Türkçesi kolunun yabancılar tarafından verilmiş yeni adıdır... Bu lehçenin dikkat çekici bir yönü de Uygur Türkçesine ait bazı özelliklerin Karahanlı ve Harezmi dönemlerindeki gelişmeden etkilenmeksizin canlandırılmış olmasıdır..." "... Doğu Kolu'nun Harezmi Türkçesi döneminden sonra başlayan Çağatay Türkçesi 19. yüzyıl sonlarına kadar Türkistan'ın yeniden ortak edebî dili olmuştur..."³² Dolayısıyla Çağatayca, eski biçimleri göstermek için kullanılmış bir terimdir.

Mehmed Hafid Efendi'nin Ed-Dürerü'l-Müntahabâtü'l-Mensûre fi-İslâhi'l-Galatâti'l-Meşhûre'sindeki Çağatayca Sözcükler³³

AĞA (اغا) 36: Türkîde müsta'mel olduğu gibi Çağatayîde ancak büyük karıntaş ma'nâsına olup ekser büyük karıntaşlar vekîl-i peder ve büzürg-i hâne olmagıla sâir cinsine nisbet ile büyüklere dahî 'alem olmuşdur. Arabîde feth-i cîm ve teşdîd-i sâ-yı müselles ile *cesâme* ve Fârisîde feth-i hemze ve medd-i kâf ile *aka* dirler.

AĞIL (اغل) 36: Agnâm ve emsâli hayvân habs eyledikleri mahal-i ma'rûfun ismi. Çağatayîde medd-i hemze ve zamm-ı gayn ve sükûn-ı lâm ile *agül* (اغل) dan galat olup Arabîde feth-i hâ ve kesr-i zâ ve sükûn-ı yâ ve hâ ile *hazîre* ve Fârisîde medd ü kasr-ı hemze ile *agil* ve *âgil* (اغل) ve vâv ile *agul* dirler.

³¹ bk. Kemal Yavuz, agm., s. 129.

³² Bilâl Yücel, "Doğu Türkçesinin Gelişme Dönemleri", *Türk Dili ve Edebiyatı Makaleleri*, Sayı 1, Dilek Matbaası, Sivas 2001, s. 39, 56-57.

³³ Buradaki Çağatayca sözcükler, eserin TDK Kütüphanesi Sözl. AN/608'de kayıtlı, 1221/1806 tarihli baskısından taranmış ve Latin harfleri sırasına dizilerek aktarılmıştır. Madde başlarının yanındaki rakamlar, sözcüklerin sözlükteki sayfa numarasını göstermektedir.

- ARDUÇ** (اردوج) 22: Serv-i cebelî kısmından meyvesi nubaka ve şeceri ve varakı ilguna şebîh etraf-ı cibâl-i âsitânede dahı mevcûd olup tohmı ve şeceri ma'rûflardır. Çagatayîde feth-i hemze ve sükûn-ı râ ve zamm-ı tâ ve vâv işbâ'ı ile *artuç* (ارتوج)'dan galat olup Arabîde feth-i hemze ve zamm-ı hâ ve sükûn-ı bâ ve lâm ile *ebhül* ve Fârisîde feth ü medd-i nûn ve zamm-ı râ-yı Fârisiyye ve sükûn-ı vâv ve âhirde nûn ile *nârven* dirler.
- ARMUD** (ارمود) 24: Envâ'-ı kesîr-i meyve-i marûfenin ismi. Çagatayîde feth-i hemze ve âhirde tâ ile *armut* (ارموت)'dan galat olup Arabîde zamm-ı kâf ve teşdîd ve feth-i mîm ve sâ ve feth ü medd-i râ *kümmesrâ* ve Fârisîde yine feth-i hemze ile *emrûd* dirler.
- AŞIĞ** (اشق) 34: Sıbyânın mülâ'abe eyledikleri ma'rûf üstühân-pârenin ismi. Çagatayîde feth-i hemze ve zamm-ı şîn ve vâv-ı mukhem ile *aşuğ* (اشوق)'dan galat olup Arabîde feth-i hâ ve kesr-i kâf ve sükûn-ı yâ ile *hakîk* ve Fârisîde zammeteyn ve sükûn-ı lâm ile *bücül* dirler.
- AYAĞ** (اياق) 59: Ekser hayvânda mevcûd a'zâ-yı re'îse-yi zâhiriyyeden ma'rûf uzvun ismi. Çagatayîde *ayağ* (اياغ)'dan galat olup Arabîde kesr-i râ ve cîm ve sükûn-ı lâm ile *ricl* ve Fârisîde medd-i bâ-yı Acemiyye ile *pâ* dirler.
- BAKIR** (بقر) 93: Ma'den-i ma'rûfdur ki âvânî-yi kesîre a'mâl iderler. Feth-i bâ ve kesr-i kâf ve sükûn-ı râ ile müsta'meldir. Çagatayîde fethateyn ve sükûn-ı râ ile *bakır* (بقر)'dan galat olup Arabîde zamm-ı nûn ile *nühâs* ve Fârisîde zamm-ı mîm ile *müs* dirler. Türkîde feth-i kâfdan 'udûl-ı ism-i hayvândan def'-i iltibâs için olup aslına mürâ'âta elif ile bakar tahrîrinden ictinâb mülâyımdır.
- BAL** (بال) 70: Zebûrun cem' ve iddihâr eylediği fevâid-i kesîreyi câmi'-i hulviyyâtdan şey-i ma'rûfun ismi. Çagatayîde feth-i bâ ve sükûn-ı lâm ile *bal* (بال)'dan galat olup Arabîde ism-i eşheri feth-i 'ayn ve sîn ve sükûn-ı lâm ile '*asel* ve Fârisîde feth-i hemze ve sükûn-ı nûn ve zamm-ı kâf-ı 'acemiyye ile *engübîn* dirler. Latîfe bülegâ-yı Arabdan biri 'asel ile cemelin Türkîde isimleri mübâdele olursa müsemâlarına mutâbık olur. Zirâ 'asel deve ve cemel zî-baldur dimiş.
- BALIĞÇIN** (بالقچين) 71-72: Turnaya şebîh tayr-ı ma'rûfun ismi. Türkî ve Fârisî iki cüzden mürekkebe *balığçîn* (بالقچين)'den galat olup Arabîde zamm-ı tâ ve teşdîd ü feth-i vâv ile *tuvvel* ve Fârisîde zamm ü medd-i bâ-yı Arabîyye ile *bütimâr* dirler. Balık Türkî ma'rûf ve çîn Fârisîde çîden masdarından vasfî terkîbî olup balıklar cem' idici ma'nâsını ifâde ider...³⁴
- BALTA** (بالطا) 71: Demirden ma'mûl âlet-i kadîme-i ma'rûfenin ismi. Çagatayîde feth-i bâ ve tâ ve sükûn-ı lâm ile *balta* (بالتة)'dan galat olup Arabîde feth-i kâf ve zâ ve sükûn-ı râ ve mîm ile *kerzem* ve Fârisîde feth-i tâ ve bâ ve sükûn-ı râ ile *teber* dirler.
- BİLEZİK** (بيلزك) 97: Bilege bend olunan halî-yi nisâdan şey-i ma'rûfun ismi. Çagatayîde *bilerik* (بيلارك)'den galat olup Arabîde kesr-i sîn ile *sivâr* ve cem'i *asâvire* gelür ve Fârisîde feth-i hemze ve râ ve sükûn-ı bâ ve nûn ile *ebrencen* dirler.
- BONCUĞ** (بونجق) 101: Ma'denî ve 'amelî olup ekserî sıbyân mülâ'abe eyledikleri şey-i ma'rûfun ismi. Çagatayîde zamm-ı mîm ve sükûn-ı nûn ile *muncuğ* (منجق)'dan galat olup Arabîde feth-i hâ ve zâd-ı mu'cemeyn ile *hazaz* ve Fârisîde zamm-ı mîm ve sükûn-ı hâ ile *mühre* dirler.
- BUD** (بود) 99: Hayvanâtın pes-pâyı ki insânda uyluk dirler. Çagatayîde tâ ile *but* (بوت)'dan galat olup Arabîde feth-i fâ ve sükûn-ı hâ-yı mu'ceme ile *fahz* ve Fârisîde medd-i râ ile *rân* dirler.

³⁴ Bu madde başının devamı vardır, ancak yazar tarafından istitrâd (konunun aslından olmayıp yeri gelmişken söylenen söz) olarak belirtilmiştir. Dolayısıyla devamının yazılmaması uygun görülmüştür.

- BUDAĞ** (بوداق) 99: Eşcâr ü sâirde etrâfa müteferrik asla mülâsık şeyler ma'nâsına olan nesnelere ismi. Çagatayîde dâl yerine tâ ile *butağ* (بوتاق) dan galat olup Arabîde zamm-ı şîn ile *şu'be* ve Fârisîde medd-i fâ ile *fâh* dirler.
- BUZ** (بوز) 99: Şiddet-i şitâda sulardan münce mid olan şey-i ma'rûfun ismi. Çagatayîde bâ yerine mîm ile *muz* (موز) dan galat olması münfehîmdir. Ammâ serdî-yi hevâdan eyyâm-ı şitâda rîze rîze dökülen münce mid kara Fârisîde zamm-ı bâ ve sükûn-ı zâ-yı Acemeyn ile *puj* dimelerinden teşbîhen şâyî' olması dahî mülâyımdır. Arabîde feth-i cîm ve mîm ile *ceded* ve Fârisîde ism-i eşheri feth-i bâ ve sükûn-ı hâ-yı mu'ceme ile *yahdır*.
- ÇİBİNLİK** (چينلك) 126: Sürü-yi sinek nâm-ı müzîden muhâfaza için envâ'-ı ağşadan husûsen bir bürüncekdin hıyâta olunan peşe-hânenin ismi. Kesr-i cîm ve bâ-yı Arabiyye ile isti'mâli ma'rûfdur. Fârisîde A'râb-ı muharrer ve cîm ve bâ-yı Acemiyyeler ile *çipinlik* (چينلك) den galat olup Arabîde kesr-i kâf feth-i lâm ile *kille* itlâk olunup hayvân-ı meşhûrun indü'l-Arab künyeti ebû-disâr olmagıla şey-i ma'rûfa beyt-i ebû-disâr dahî isim olduguna bu beyt latîf şâhiddir. beyt: ... ma'nâsına oldugu simârü'l-kulûb nâm-ı müellifde mübîndir. Hafî olmaya ki Lisân-ı Çagatayîde *çipin* (چين) sürü-yi sinegin ismi olmagıla Türkî edât ile sineklik gibi *çipinlik* (چينلك) dimişler. Ba'dehû Fârisîye bi-aynihi nakl ile isti'mâl olunmuş ammâ 'arûsı mahal-i âhere nakilde isti'mâl ve karârgâhına ev yahte olan elvân-ı ağşadan ma'mûl nesneye lisân-ı Türkîde teşbîhen *çipinlik* itlâk olunmuşdur. Arabîde ism-i mevzû'ı fethât-ı selâse ile *hacle* olup Fârisîde kesr-i sîn ile *sitâre* dirler.
- ÇİFT** (چفت) 130: Eş ma'nâsına kesr-i cîm ile Çagatayîden me'hûz olup Fârisîde zamm-ı cîm ile *çift* ve Arabîde feth-i zâ ile *zevc* dirler.
- DAL** (دال) 165: Budak dahî dirler. Eşcârın etrâfına münşâ'ib olan nesnelere ismi. Çagatayîde feth ü medd-i tâ ile *tal* (تال) dan galat olup Arabîde zamm-ı gayn ve sükûn-ı sâd ile *gusn* ve Fârisîde medd-i şîn ile *şâh* dirler.
- DAR** (دار) 162: Bol ya'nî vasî'in mukâbilinin ismi. Çagatayîde medd-i tâ ile *tar* (تار) dan galat olup Arabîde feth-i zâd ü sükûn-ı yâ ile *zayk* ve kezalik feth-i zâd ve kesr ü teşdîd-i yâ ile *zayyık* ve Fârisîde feth-i tâ ve sükûn-ı nûn ve âherde kâf-ı Fârisiyye ile *teng* dirler.
- DEMİR** (دمر) 173: Fîhi be'sün şedîd ile mevsûf ve nâsa menâfi'-i kesîresi olan ma'den-i ma'rûfun ismi. Çagatayîde zammeteyn ve sükûn-ı râ ile *tümür* (تمر) den galat olup Arabîde feth-i hâ ile *hadîd* ve Fârisîde müsta'mel ve hâmina medd-i hemze ile *âhen* dirler. Ammâ Ferheng-i Mahmûdîde teymur feth-i tâ ile pûlâd ü pâdişâh-ı meşhûr Teymurlenk isimleri olup hazf ile ism-i şahs-ı merkûm temür dahî isti'mâl olundugu ve demür feth-i dâl ve zamm-ı mîm ile Efrasyâb akrabâsından Siyâvuşun katline çok sa'y iden pehlivânın nâmı oldugu muharrerdür. Bundan münfehîm olan esmâ-yı ricâl demür olmak lâzım gelür. Ammâ pûlâd aga tercümesi feth-i tâ ve sükûn-ı yâ ile teymur aga ve muhaffefi temür aga itlâkları becâ olur. Lakin kesr-i tâ ve sükûn-ı yâ ile teymur hayvânât batınından ihrâc olunan harze ki bâd-zehre karîb menâfi'i vardır. Ol seng-pârenin ismi olmagıla müstâ'mel oldugu sûretde teymurlenk ve emsâlî yine galatdan sâlim olmaz.
- DİRİ** (ديرى) 182: Zî-rûh ya'nî zıdd-ı meyyit ma'nâsına müsta'meldir. Çagatayîde dâl yerine tâ ile *tiri* (تيرى) den galat olup Arabîde feth-i hâ ve teşdîd-i yâ ile *hayy* dirler. Cem'i feth-i hemze ve sükûn-ı hâ ile *ahyâ* gelür ve Fârisîde kesr-i zâ ve sükûn-ı nûn ile *zinde* dirler.
- DİŞ** (ديش) 182: Dürç-i dehânda derc olan leâlî-yi ma'rûfenin ismi. Çagatayîde yine tebdîl-i dâl ile *tiş* (تيش) den galat olup Arabîde kesr-i sin ve teşdîd-i nûn ile *sinn* ve Fârisîde feth-i dâl ve sükûn-ı nûn ile *dendân* dirler. Ekser-i isnân-ı insân otuz iki olmagıla terbi' olunup beyne'l-

arab dört ism ile meşhûrdur. Zîr ü bâlâ çîn-i tebessümde âşikâr olan sekiz dânesine mübâsim ü tarafeynde ikişerden yine 'aded-i merkûma *senâyâ* ve bunların mâ-ba'dı 'aded-i mezbûr ki eger nesne anlar ile kırılır teşdîd-i sîn ile *kessâr* ve anların verâsında sekiz tiş ki azu ta'bîr olunur ta'âmı yumuşatdığından yine teşdîd-i hâ ile *tahhân* dirler. Def'-i iltibâs için 'ömr-i şerîfiniz ne mikdârdır demek evlâdır. Zîrâ mecâlis bülegâda sîn-i şerîfiniz su'âlîne otuz iki cevâbı mesmû'umuz olmuşdur. İstitrâd...³⁵

DON (دون) 180: Ayaga giyilen câme-i ma'rûfun ismi. Çagatayîde dâl yerine tâ ile *ton* (تون)'dan galat olup Arabîde feth-i sîn ve kesr ü medd-i vâv ile *serâvil* ve Fârisîde zamm-ı tâ ve medd-i mîm ile *tumân* dirler. Lakin vaz'î gür[er]cilerin giydiği deri ton olup sonra ta'mîm olunmuşdur. Fâide-i serâvilin tezkîr ü te'nîsi câiz olup cemî'î serâvilât gelür. Rivâyet-i sîbeveyh üzre serâvil ism-i müfred ve a'cemî olmagıla ta'rîb olunmuşdur. Sûretâ hâlet-i ta'rîf ve tenkîrde lâ-yensarif olanlara şebîh lakin munsarifdir. Eger bunun ile bir şahs tesmiye olunsa veya 'alem olduğu hâlde tasgîr olunsa yine gayr-ı munsarifdir. Zîrâ 'atâk gibi mü'ennes-i zâid 'ale's-sülâsî olur. Ammâ nahviyyûndan ba'zı kimseneler serâvil hâlet-i tenkîrde dahı gayr-ı munsarifdür kavilleri sirvâlin ve sirvâletinin cem'î i'tibârıyladır. Egerçi gayra munsarif olması kıyâsa evfakdır. Lâkin isti'mâl ehl-i lisâna nazaran munsarif olmak lâzımdur.

DÖŞEK (دوشك) 180: Câme-i hâb-ı ma'rûfun ismi. Çagatayîde vezn-i merkûm ile *töşek* (توشك)'den galat olup Arabîde kesr-i fâ ile *fîrâş* ve Fârisîde kesr-i bâ-yı Acemiyye ile *pister* dirler.

ELA (الا) 47-48: Gözde ve alaca nesnelerde isti'mâl iderler. Çagatayîde feth-i hemze ve lâm ve sükûn-ı hâ ile *ala* (اله)'den galat olup Arabîde sevâd ve beyâzdan mürekkeb ma'nâsına feth-i hemze ve râ ve sükûn-ı bâ ve kâf ile *ebrâk* Fârisîde kesr ü medd-i pâ-yı Fârisiyye ve feth-i sîn ve sükûn-ı hâ ile *pise* dirler.

EMEK (امك) 53: Zahmet ve meşekkat ma'nâsına ma'rûf Çagatayîde feth-i hemze ve sükûn-ı mîm ile *emek* (امك)'den galat olup Arabîde feth-i kâf ve teşdîd-i dâl ile *kedd* ve Fârisîde feth-i râ ve sükûn-ı nûn ile *renc* dirler.

ERİK (ارك) 24: Envâ'-ı ma'rûf meyvelerin ismi. Çagatayîde zamm-ı hemze ile *örük* (اروك)'den galat olup Arabîde kesr-i hemze ve teşdîd ü medd-i cîm ile *iccâs* ve Fârisîde medd-i hemze ve lâm ile *âlû* dirler.

ESNEMEK (اسنمك) 30: Rehâvet-i vücûddan 'ârız olan hâlet-i ma'rûfenin ismi. Çagatayîde kesr-i hemze ve sükûn-ı yâ ve medd-i nûn ile *isnemek* (اسنمك)'den galat olup Arabîde zamm-ı sâ-yı müsellese ve sükûn-ı vâv ve medd-i bâ ve feth-i hemze ile *sü'ebâ* ve Fârisîde feth-i hâ ve sükûn-ı mîm ve hâ ve medd-i yâ ile *hamyâze* dirler.

ETEK (اتك) 10: Esvâb ve gayrının taraf-ı esfeline derler. Ma'rûfdur Türkistân ahâlisinden Türkî tekellüm eden Çagatay tâifesinin aslî Türkî lügati olan kesr ü medd-i hemze ve feth ü medd-i tâ ile *itek* (ايتك)'den galat olmagıla şöhetine binâen yâ tahrîr olunmayıp lakin aslına imâen kesr-i hemze ile kırâatı münasipdir. Arabîde mânâ-yı merkûme dâl feth-i zâl ve sükûn-ı yâ ile *zeyl* ve Fârisîde feth ü medd-i dâl ve feth-i mîm ü sükûn-ı nûn ile *dâmen* dirler. Hafî degildir ki Türkî deyü isti'mâl olunan ibârâtın aslı Çagatayî olup ba'zı elfâzı tirâşide ve perdaht ve ekserini alâ hâlihi diyâr-ı Rûmda tefevvüh iderler.

EYRİ (ايرى) 62: Togrının mukâbili olarak Çagatayîde *egri* (اكرى)'den galat olup Arabîde zamm-ı mîm ile *mu'avvec* Fârisîde feth-i kâf ile *kec* dirler.

³⁵ Bu madde başının devamı vardır, ancak yazar tarafından istitrâd (konunun aslından olmayıp yeri gelmişken söylenen söz) olarak belirtilmiştir. Dolayısıyla devamının yazılmaması uygun görülmüştür.

İNCÜ (انجو) 54: Sadeft içinde tekevün iden cevher-i ma'rûfun ismi. Çagatayîde zamme işbâ'ı için vâv ile **üncü** (اونجو) 'den galat olup Arabîde zamm-ı lâmeyn ile *lü'lü'* ve Fârisîde zamm-ı mîm ve sükûn-ı râ-i mühmele-i evvelî ve kesr ü medd-i sâni ile *mürvârid* dirler. Amma dürr-i yetîmi iki vech ile beyân eylemişlerdir. Biri sadeft-i kebîr içinde yektâ olması ve digeri sagîr ve kebîr tâmü'l-istidâre olmagıla dâyimü'l-hareket olması ya'nî yetîmin ebeveyn-i fikdânda bir mahalde kararı olmayup kimi görür ise ana meyl ve hareketine teşbîh olunmuşdur lakin haremeyn muhteremeyn ahâlîlerinin 'atîk ve sıgarına mâil olan incülere i'tibârları ruhsatına mebnî olduğu aşikâr iken eytâmın hafâret ile imrâr-ı evkât eylemelerinden hâsıl olan sufret-i vechlerine teşbîh olunmuşdur. Tevcîhleri nâ-becâdır kütüb-i eslâfda incünün nihâyet vezni üç miskâldür dimeleri emr-i 'acîbedir. Zirâ dirhem ve miskâla kıyâs olunmaz. Gügercin yumurtasına müşâbih bir çift mengüş müşâhidimiz oldukda on sekiz bin guruş virilüp sâhibesi râziyye olmadı.

İS (ايس) 64: Ta'âmlarda olan râyiha-yı mahsûsanın ismi. Çagatayîde mutlaka koku ma'nâsına mevzû' olmagıla Arabîde râyiha-yı meşhûre mürâdifî feth-i 'ayn ve sükûn-ı râ ile 'arf ve Fârisîde zamm ü medd-i bâ ile *bûy* dirler.

KAĞ (قاق) 326: Emrûd kurusuna tahsîs eylemişlerdir. Çagatayîde 'umûmen kurı nesnelere itlâk olunup Arabîde medd-i yâ ile *yâbis* ve Fârisîde zamm-ı hâ-yı mu'ceme ve sükûn-ı şîn ve âhirde kâf-ı Arabiyye ile *huşk* dirler.

KAİRINDAŞ (قراينداش) 328: Batn-ı vâhiden tevellüd iden evlâda ve ba'de't-ta'mîm cemî' ihvâna dâl ile itlâkî şâyî'dir. Fârisîde iki cüzden mürekkeb dâl yerine tâ ile **karıntaş** (قراينداش) 'dan mübeddel olup Arabîde feth-i hemze ile *ah* dirler. Batn ve şekm ma'nâlarına Türkîde *karın* ma'rûf ve medd-i tâ ile *taş* Fârisîde şerîk ya'nî ortak ma'nâsına ve ma'nâ-yı mukârenet ile edat-ı şirket olmagıla Türkî ve Fârisî lisânından mürekkeb olup ma'nâ-yı terkîbiyyesi *karın ortagi* demek olur. Pâdâş ve tercümesi ayakdaş ve emsâlleri bi'l-cümle dâl ile tahrîr ve kırâ'at olunan elfâz-ı mürekkebelerde vâkî' daşın aslı taş olup harf-i tahrîf-i dâla tebdîl olunmuşdur. Ammâ esmâ-yı ricâlden bektâş dahî cüzeynden mürekkeb olup cüz-i evvelî bek sıhhat ve sânisî taş seng ma'nâların olmagıla kuvvet-i bedenden kinâye olur.

KILAVUZ (قلاوز) 362: Yol gösterici ma'nâsına kesr-i kâf ile müsta'meldir. Çagatayîde feth-i kâf ile **kalavuz** (قلاوز) 'dan galat olup Arabîde feth-i dâl ile *delîl* ve Fârisîde iki cüzden mürekkeb *rehber* dirler. Cüz-i evvelî yol ma'nâsına râh muhaffefî *reh* ve sânisî zamm-ı bâ ve sükûn-ı râ ile *bür* yine zamm-ı evvel ile bürden lafzından ism-i fâil olmagıla ma'nâ-yı terkîbiyyesi *yol iledici* demek olur. Kesret-i isti'mâl ile def'-i sıklet için *bürün* zammesini fethaya tebdîl eylemişlerdir.

KÖMÜR (كمور) 386: İkâd-ı nâr için i'mâl olunan şey-i meşhûrun ismi. Çagatayîde işbâ'-ı kesr için yâ ile **kimür** (كيمور) 'den galat olup Arabîde feth-i fâ ile *fahm* ve Fârisîde kesr-i nûn ve medd-i kâf-ı Acemiyye ile *nigâl* dirler.

KÖPRÜ (كوپرو) 388: Üzerinden mürûr ve 'ubûr için 'ale'l-mâ binâ olunan şey-i ma'rûfun ismi. Çagatayîde terk-i kâf ile **köprüg** (كوپروك) 'den galat olup Arabîde kesr-i cîm ve sükûn-ı sîn veyâ feth-i cîm ile *cisr* ve Fârisîde zamm-ı bâ-yı Acemiyye ve sükûn-ı lâm ile *pül* dirler.

MANȘAR (منطار) 436: Nısf-ı beyza sûretinde arzdan zuhûr ve tomalan nâmiyla meşhûr şey-i ma'rûfun ismi. Çagatayîde feth-i mîm ve sükûn-ı nûn ve medd-i tâ ile **mantar** (منطار) 'dan galat olup Arabîde feth-i kâf ve sükûn-ı mîm ile *kem'e* ve Fârisîde feth-i sîn ve medd-i mîm ve zamm-ı râ ve vâv-ı ma'rûfe ile *semmârûg* dirler.

Turkish Studies

- OTAĞ** (اوطاق) 58: Mülûk-ı vüzerâya mahsûs kebîr ve ma'rûf çadırın ismi. Çagatayîde âhirde gayn ile *oṭuġ* (اوطاغ)'dan galat olup Arabîde medd-i fâ ve feth-i zâ ve sükûn-ı hâ ile *fâze* ve Fârisîde medd-i bâ ve kâf-ı Fârisiyye ve râ ile *bârgâh* dirler.
- ÖRDEK** (اوردك) 56: Hayvanât-ı mâiyyeden tayr-ı ma'rûfun ismi. Çagatayîde kesr-i hemze ve yâ işbâ'ı ve sükûn-ı râ ile *irdek* (ايردك)'den galat olup Arabîde kesr-i hemze ve feth ü teşdîd-i vâv ile *ivvez* ve Fârisîde zamm-ı mîm ve sükûn-ı râ ile *mürgâb* dirler. Egerçi iki cüzden mürekkebe olup su kuşu demek ma'nâsını ifade ider lakin fesh-i izâfet ile ilmiyyete nakl ve hayvân-ı merkûma ism-i mahsûs olmuştur.
- PAMUĞ** (پاموغ) 73-74: Bir zirâ' kadli ma'rûf-ı nebâtın gılâf içinde tohumundan hâsıl olan metâ'-ı letîfin ismi. Çagatayîde mîm ile *mamuğ* (ماموغ)'dan galat olup Arabîde zammeteyn ve sükûn-ı nûn ile *kutn* ve Fârisîde feth-i bâ-yı Acemiyye ve bâ ve sükûn-ı nûn ve hâ ile *benbe* dirler.
- ŞAÇ** (صاج) 253: Başdan enseye irsâl olunan mûy-ı ma'rûfun ismi. Çagatayîde feth-i sîn ve sükûn-ı yâ ile *sajc* (سيج)'dan galat olup Arabîde fethateyn ile *şu'ufe* ve Fârisîde kesr-i kâf-ı Acemiyye ve sükûn-ı yâ ve zamm-ı sîn ile *giysû* dirler.
- SÜD** (سود) 239: Yarasa kuşundan mâ'adâ üz-n-i zâhirîsi olan cemî' hayvânâtın memelerinden hâric şey-i ma'rûfun ismi. Çagatayîde dal yerine tâ ile *süt* (سوت)'den galat olup Arabîde fethateyn ve sükûn-ı nûn ile *leben* ve Fârisîde kesr-i sarîh-i şîn ve sükûn-ı yâ ile *şîr* dirler ve şîr süte ism olduğu gibi arslanın dahî ismi olduğu meşhûrdur. Erbâb-ı lugat süte kesr-i sarîh ve arslana kesr-i hafî veyâ evvelâ yâ-yı ma'rûfe ve sâniyen yâ-yı meçûle kayd idüp gûyiyâ fark ve beyân eylemişlerdir. Zurefâ-yı Acemden semâ' ve hıfza mevkûf olup tahrîr ile ifâdesi mümkün olmayan edâlardandır.
- TAĞ** (طاغ) 271: Sahrâ ü vâdî-yi zıdd-ı emâkin-i ma'rûfenin ismi. Çagatayîde yine evvelde tâ ile *tag* (تاغ)'dan galat olup Arabîde fethateyn ile *cebel* ve Fârisîde zamm-ı kâf-ı Arabiyye ve izhâr-ı hâ ile *küh* dirler. Hafî olmaya ki asl-ı lisân-ı Türkî olan zebân-ı Çagatayîde vâki' tâ-yı meksûreleri zamânımız lisânına nakilde dâla tebdîl eyledikleri gibi ekser tâ-yı memdûde ve meflûceleri dahî tâya tebdîl ile isti'mâl eylemişlerdir.
- TARAĞ** (طرق) 273: İnsân ve hayvânın mûyını tanzîm için isti'mâl olunan şey-i ma'rûfun ismi. Mârû'z-zikr tebdîl-i tâ-yı meftûhaya mülhaken. Çagatayîde feth-i tâ ile *tarağ* (ترق)'dan galat olup Arabîde zamm-ı mîm ve sükûn-ı şîn ile *muşt* ve Fârisîde medd-i şîn ile *şâne* dirler.
- TAŞ** (طاش) 271: Ma'den-i ma'rûf ve meşhûrun ismi. Çagatayîde medd-i tâ ile *taş* (تاش)'dan galat olup Arabîde fethateyn ile *hacer* ve Fârisîde feth-i sîn ve sükûn-ı nûn ve âhirde kâf-ı Acemiyye ile *seng* dirler. İstitrâd...³⁶
- TAVŞAN** (طوشان) 275: Hayvân-ı ma'rûfun ismi. Çagatayîde medd-i tâ ve kâf ve zamm-ı vâv ve sükûn-ı şîn ile *tavuşkan* (تاوشقان)'dan galat olup Arabîde feth-i hemze ve nûn ve sükûn-ı râ ile *erneb* ve Fârisîde iki cüzden mürekkebe *hargûş* dirler. Feth-i hâ-yı mu'ceme ve sükûn-ı râ ile *har* ma'rûf ve zamm-ı kâf-ı Fârisiyye ile *gûş* kulak ma'nâlarına olmagıla teşbîhen uzun kulaklı dimegi ifade ider istitrâd...³⁷
- TERKÜ** (تركو) 111: Merkûb olan hayvanâta berâber tahmîl ve bend eyledikleri şey-i ma'rûfun ismi. El-a'câmu tutraku kesîran kâ'idesine mebnî. Çagatayîde râ yerine râ-yı mu'ceme ile *tezgü*

³⁶ Bu madde başının devamı vardır, ancak yazar tarafından istitrâd (konunun aslından olmayıp yeri gelmişken söylenen söz) olarak belirtilmiştir. Dolayısıyla devamının yazılmaması uygun görülmüştür.

³⁷ Bu madde başının devamı vardır, ancak yazar tarafından istitrâd (konunun aslından olmayıp yeri gelmişken söylenen söz) olarak belirtilmiştir. Dolayısıyla devamının yazılmaması uygun görülmüştür.

(تزكو) 'den galat olup Arabîde kesr-i sîn ve sükûn-ı mîm ile *simt* ve Fârisîde kesr-i fâ ve sükûn-ı tâ ile *fitrâk* dirler. İsmeyn-i merkûmeyne bend olunan бага dahi itlâk olunur.

ULAĞ ve **ULAG** (اولاغ و اولاق) 58: Bir mahalden mekân-ı digere sūvâri ve icâlet-i revende olanların 'alemi. Çağatayîde ikisi bilâfark ancak çâpükrev esbin ismi olmagıla Arabîde râkibe feth-i bâ ile *berîd* vü merkûbuna kesr-i mîm ve feth-i sâd ve sükûn-ı hâ ve fâ ile *mihsaf* [mishaf] ve Fârisîde evvelâ medd-i yâ ve sükûn-ı mîm ve kesr ü medd-i cîm ile *yâmcik* ve sâniyen medd-i bâ ve sükûn-ı dâl ile *bâdrenğ* dirler.

ÜVEĞİ ATA (اوکی آتا) 58: Zevc-i mâderin ma'rûf ismi. Çağatayîde zamm-ı hemze ile *üvey ata* (آته اوی) 'dan galat olup Arabîde feth ü medd-i râ ile *râb* ve Fârisîde feth-i bâ ve sükûn-ı dâl ile *bedpeder* dirler.

YİĞİT (يگیت) 527: Tâze ve genç ma'nâsına kesr-i yâ ile müsta'meldir. Çağatayîde feth-i yâ ve kesr-i kâf ve sükûn-ı tâ ile *yegit* (يگیت) 'den galat olup Arabîde medd-i şîn ile *şâb* ve Fârisîde zamm-ı cîm ve medd-i vâv ile *cüvân* dirler.

YÜCE (يوجه) 528: Yüksek ma'nâsına isti'mâli ma'rûfdur. Çağatayîde zamm-ı hemze ve ihfâ-i vâv ile *uca* (وجه) 'dan galat olup Arabîde medd-i 'ayn ile *âli* ve Fârisîde zamm-ı bâ ve feth-i lâm ve sükûn-ı nûn ile *bülend* dirler.

YÜZÜK (يوزك) 528: Mühr ü gayr-ı zînet için küçük parmaga taktıkları şey-i meşhûrun ismi. Çağatayîde zamm-ı hemze ve zâ ve ihfâ-i vaveyn ile *üzük* (اوزوك) 'den galat olup Arabîde medd-i hâ-yı mu'ceme ve feth-i tâ ile *hâtem* ve Fârisîde feth-i hemze ve nâ ve zamm-ı kâf ve sükûn-ı nûn ve şîn ile *engüşter* dirler.

SONUÇ

Galat sözlükleri, yazıldıkları dönemin dil kullanımını hakkında bilgi içeren, yabancı dillerden Türkçeye girmiş sözcüklerin o zaman ve mekânda ne kadar yaygın olduklarını bildiren, bu sözcükleri yazıldığı ya da söylendiği biçimiyle kaydeden, Türkçenin alıntılıdığı yabancı sözcüklerin Türkçede hangi kurallara göre değiştiğini gösteren, Türkçe sözcüklerin zaman içinde ses ve biçim bakımından gelişimini ve değişimini ortaya koyan kaynaklar olarak dil tarihi içinde özel bir yere sahiptirler.

Galat sözlüklerindeki sözcük ve yapıları genel hatlarıyla; diğer dillerden Türkçeye giren ve yaygınlık kazanan yani galat-ı meşhur kabul edilen ve bu şekilde kullanılmaları uygun görülenler; az kullanılan, dile yerleşmemiş, değiştirilmesi daha kolay ve yanlış kabul edilenler; özellikle Türkçe sözcüklerin asıllarını ya da eski biçimlerini göstermek için ele alınanlar olmak üzere sınıflandırmak mümkündür.

Mehmed Hafid Efendi'nin *Ed-Dürerü'l-Müntahabâtü'l-Mensûre fi-İslâhi'l-Galatâtî'l-Meşhûre* adlı sözlüğü, galatlar konusunda yazılmış sözlükler içinde sayfa sayısı bakımından en hacimli, yazılış tarihi bakımından en eski, ele aldığı sözcük sayısı bakımından en zengin sözlüktür.

Mehmed Hafid Efendi'nin sözlüğündeki Çağatayca sözcükler, kullanılan biçimleriyle karşılaştırıldığında şöyle sınıflandırılabilir:

1. Ünlüsü değişenler: *etek* < *itek*, *erik* < *örük*, *esnemek* < *isnemek*, *aşık* < *aşuq*, *ağil* < *ağul*, *ela* < *ala*, *inci* < *üncü*, *ördek* < *irdek*, *bağır* < *bağar*, *boncuq* < *muncuq*, *demir* < *tümür*, *kalavuz* < *kalavuz*, *kömür* < *kimür*, *yigit* < *yegit*

2. Ünsüzü değişenler: *arduç* < *artuç*, *armud* < *armut*, *oğak* < *oğag*, *üvegi ata* < *üvey ata*, *ayaq* < *ayağ*, *eyri* < *egri*, *pamuğ* < *mamuğ*, *bilezik* < *bilerik*, *bud* < *but*, *budaq* < *butaq*, *buz* <

Turkish Studies

muz, boncuğ < muncuğ, terkü < tezgü, cibinlik < çipinlik, dar < tar, dal < tal, demir < tümür, döşek < töşek, don < ton, diri < tiri, diş < tiş, süd < süt, saç < sayc, qarındaş < qarıntaş

3. Ünsüzü düşenler: *emek < emgek, tavşan < tavuşkan, köprü < köprüg, yüce < uca, yüzük < üzük*

4. Ünlüsü düşenler: *üvegi ata < üvey ata, tavşan < tavuşkan*

5. Yabancı bir dilden alınan sözcükle yapılanlar: *balıçın*

6. Çağataycadaki biçimiyle kullanılanlar: *is 'koku', ulağ - ulağ ağa, kağ*

7. Arap harfleriyle yazılışında farklılık olanlar: *bal < bal, balta < balta, taş < taş, tag < tag, tarağ < tarağ, manfar < mantar*

KAYNAKÇA

Ahmet Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmânî*, (Haz. Recep Toparlı), Ankara 2000.

AKSAN Doğan, *Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim*, TDK Yayınları, Ankara 2007.

AKSOY Ömer Asım *Dil Yanlıları*, TDK, Ankara 1980.

Ali Himmet [Berki], *Fâzılın Galatât Defteri*, Şems Matbaası, Samsun 1338/1919, 91 s.

Ali Seydi, *Defter-i Galatât*, Matbaa-i Kütübhâne-i Cihân, Dersaadet, 1324/1906.

BLOOMFIELD Leonard, *Language*, United States of America, 1966.

CLAUSON Sir Gerard, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*, Oxford 1972.

DEVELİ Hayati "Kemalpaşazâde ve Ebussuûd'un Galatât Defterleri", *İlmî Araştırmalar 4*, İstanbul 1997, s. 99-125.

DEVELİ Hayati, *Osmanlı'nın Dili*, 3F Yayınevi, İstanbul 2006.

DEVELLİOĞLU Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 1986.

EMİNOĞLU Emin, "Yazı Dili Konuşma Dili İlişkisi ve Konuşma Eğitimi", *III. Uluslararası Dünya Dili Türkçe Sempozyumu Bildiri Kitabı*, 16-18 Aralık, İzmir 2010, s. 353-359.

EMİNOĞLU Emin, *Türk Dilinin Sözlükleri ve Sözlükçülük Kaynakçası*, Asitan Yayıncılık, Sivas 2010.

EREN Hasan, *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Bizim Büro Basım Evi, Ankara 1999.

Filiz Tekin Halid, *Yeni Galatât*, İkdâm Matbaası, İstanbul 1926, 38 s.

GÜLENSOY Tuncer, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, 2 cilt, TDK Yayınları, Ankara 2007.

KAÇALIN Mustafa, "Galat", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C 13, İstanbul 1996, s.300-303.

KARAAĞAÇ Günay "Dilcilikte İlk Şekil ve Doğru-Yanlış Kavramı", *Dil Tarih ve İnsan*, Kesit Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2009, s. 29-35.

KÜLTÜRAL Zuhâl, *Galatât Sözlükleri*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1989.

KÜLTÜRAL Zuhâl, *Galatât Sözlükleri*, Simurg Yayınları, İstanbul 2008.

Turkish Studies

- Mehmed Hafid Efendi, *Ed-Dürerü'l-Müntahabâtü'l-Mensûre fî-İslâhi'l-Galatâtî'l-Meşhûre*, (*Galat-ı Meşhure*), istinsah: 1219/1804; baskı: İstanbul 1221/1806, 27+534 s.
- Mehmed Halid, *Tetkik-i Galatât-ı Tercüme*, İstanbul 1306/1889.
- Mustafa İzzet, *Tashihü'l-Galatât ve'l-Muharrefât fi'l-Esmâi ve'l-Lügât*, Matbaa-i Ebuzziya, İstanbul 1302/1884, 133 s.
- Mustafa Rüşdü, *Tehzibü'l-Kelâm fî Lisâni'l-Havâss ve'l-Avâmm ve İzhâbü'l-Evhâm min Ezhâni'l-Enâm*, İstanbul 1313/1895, 146+12 s.
- Mütercim Asım Efendi, *Burhân-ı Katı*, (Haz.: Mürsel Öztürk - Derya Örs), TDK Yayınları, Ankara 2000.
- ÖZCAN Abdulkadir, "Hafid Efendi", *TDV İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C 15, İstanbul 1997.
- ÖZKAN Mustafa, *İnsan İletişim ve Dil*, 3F Yayınevi, İstanbul 2008.
- PAÇACIOĞLU Burhan, *VIII - XVI. Yüzyıllar Arasında Türkçenin Sözcük Dağarcığı*, Bizim Büro Basım Evi, Ankara 2006.
- REDHOUSE J. W., *Turkish and English Lexicon*, New Edition, Çağrı Yayınları, İstanbul 2006.
- Said Kemal Paşazade, *Galatât-ı Terceme*, 16 Defter, Artin Asaduryan Şirket-i Mürettibiyye Matbaası, İstanbul 1306-1315/1889-1897, 512 s.
- SARI Mevlüt, *El-Mevârid Arapça Türkçe Lügat*, Bahar Yayınları, İstanbul 1984.
- SAUSSURE F., *Genel Dilbilim Dersleri*, (Çev.: Berke Vardar), Birey ve Toplum Yayınları, Ankara 1985.
- Sırrı [Paşa], *Galatât*, , Matbaa-i Ebuzziya, 2. baskı, İstanbul 1301/1884, 63 s.
- Şemseddin Sami, *Kâmû-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1987.
- Şeyhülislâm Mehmed Esad Efendi, *Lehçetü'l-Lügat*, (Haz. Ahmet Kırkkılıç), TDK Yayınları, Ankara 1999.
- Terceme-i Galatâtî'l-Avâm*, İbni Kemâl Şemseddin Ahmed'den tercüme, İstanbul 1289/1872, 16 s.
- TOPARLI Recep, "Türkçede Galatlar", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Şubat 1985, s. 159-174.
- TOPARLI Recep, "Türkçemizdeki Galat Sözcükleri", *Türk Dili* 540, Ankara 1996, s. 607-618.
- Türkçe Sözlük*, TDK Yayınları, Ankara 2005.
- Türkçenin Çağdaş Sorunları*, (Editörler: Gürer Gülsevin, Erdoğan Boz), Divan Yayınevi, İstanbul 2006.
- YAVUZ Kemal, "Galat, Galatât ve Muînî'nin Dildeki Tasarrufları", *Türk Dünyası Araştırmaları* 60, Haziran 1989, s. 127-148.
- YÜCEL Bilâl, "Doğu Türkçesinin Gelişme Dönemleri", *Türk Dili ve Edebiyatı Makaleleri*, Sayı 1, Dilek Matbaası, Sivas 2001, s. 35-66.